

กรรมในพระพุทธศาสนา

KARMA IN BUDDHISM

พระครูปลัดต่อทัย รตนปัญโญ*

Phrakru Palad Uthai Rattanapunyo

Received: 2021-04-04

Revised: 2021-04-29

ลินดา พัฒนพันธ์**

Linda Phattanapong

Accepted: 2021-04-30

กัตัญญู เรือนตุ่น***

Katanyoo Reantoon

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเรื่องกรรมในทางพระพุทธศาสนา กรรมและการให้ผลของกรรมตามหลักคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งมีการวิเคราะห์เรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์กระบวนการการให้ผลของกรรม เพื่ออธิบายกรรมทั้งดีและชั่วและการให้ผลของกรรม โดยมีการยกเนื้อหาการตีความ และให้ความหมายจากท่านผู้รู้ที่ได้รับการยอมรับในวงการศึกษา เพื่อให้เป็นหลักการสังเกตวิเคราะห์เนื้อหา และยกเนื้อหาประวัติของเนื้อเรื่องของการชี้แจงให้ผู้อ่านได้ศึกษาว่า นามธรรม รูปธรรม ในเนื้อเรื่องขอ กรรมให้ผลตามลำดับอย่างไร หลักคำสอนเรื่องกรรมและความเชื่อเรื่องกรรมในพุทธศาสนา ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในทุคติภูมิก็มี ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี ผู้ทำดีแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี ผู้ทำดีแล้วไปเกิดในทุคติเพราะทำกรรมชั่วไว้มากในชาติก่อนก็มี อุกุศลกรรมนั้นยังให้ผลอยู่ กรรมมีหน้าที่ มีลำดับและเวลาให้ผลของกรรม ผู้ทำกรรมแล้วต้องไปรับผลของกรรมทั้งฝ่ายอกุศลกรรมและฝ่ายกุศลกรรม จึงก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่คือความเชื่อในเรื่องกรรม และภพภูมิที่รับผลของกรรม ทำกรรมชั่วไปเกิดในทุคติภูมิ ทำกรรมดีไปเกิดในสุคติภูมิ

คำสำคัญ: กรรม, พระพุทธศาสนา.

* อาจารย์สาขาการสอนพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาแนะแนว วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, เบอร์โทร 081-5955609, E-mail: Kamthai_k@yahoo.com

** อาจารย์สาขาการสอนพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาแนะแนว วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

*** อาจารย์สาขาการสอนพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาแนะแนว วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

ABSTRACT

This article is a study of karma in Buddhism. Karma and results of karma according to Buddhist teachings. Which analyzes karma and the results of karma To analyze and support the process of yielding results of karma To explain both good and bad karma and the yielding of karma With the content of the interpretation And give a meaning from you who know who has been recognized in academic circles So as to be an observation principle Analyze the content And raise the historical content of the passage of clarification for readers to study that the abstract material in the story requested How does karma yield sequential results? The doctrine of karma and belief in karma in Buddhism. There are those who do evil and go on to be born in all worlds. Who do evil and go into the heavenly world, there is Those who do good have been born in the heavenly world. There were many evil deeds in the previous life. That evil deed still has its effect. Karma has a duty There is a sequence and time for the outcome of karma. The person who has done the act must go to receive the consequences of the karma, both the evil and the charity. Thus causing a new body of knowledge, namely belief in karma And the world that receives the results of karma Doing evil deeds in all worlds Do good deeds to be born in the perfect landscape

Keywords: Karma, Buddhism.

1. บทนำ

หลักธรรมคำสอนที่สำคัญทางศาสนาโดยทั่วไปนั้น คำสอนเรื่องบุญ-บาปเป็นส่วนที่สำคัญของความเชื่อ และมีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ หรือ พุทธศาสนิกชน หลักคำสอนเรื่องบุญ-บาปดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นประเด็นหลักในทางจริยศาสตร์ ทั้งนี้ก็เพราะเป็นหลักคำสอนที่เน้นถึงคุณค่าในทางจริยธรรม คือ สอนให้มนุษย์มีความประพฤติในทางที่ถูกต้อง เพราะถ้าหากไม่มีการสอนเรื่องบุญ-บาปแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะทำให้คนเห็นคุณและโทษของการกระทำที่ดีและไม่ดีต่าง ๆ ของมนุษย์ได้อย่างเช่น การเบียดเบียน การลักขโมย การล่วงสิทธิ์ของผู้อื่น การโกหก ความไม่เห็นแก่ตัว ความช่วยเหลือ เผื่อแผ่ แบ่งปัน เหล่านี้เป็นต้น ว่าผลของการกระทำเช่นนี้จะมีคุณลักษณะอย่างไรเมื่อมีคำสอนเช่นนี้ ย่อมจะทำให้มนุษย์รู้สึกว่าการกระทำดีต่อผลของการกระทำและนำไปสู่การงดเว้นการกระทำดังกล่าว ที่ดีและไม่ดีนั้นได้ ซึ่งจะนำสู่จุดมุ่งหมายสูงสุด คือความสงบสุขของชีวิต ของความเป็นมนุษย์ ตามความหมายของคำว่า “มนุษย์ หมายถึง สัตว์ที่รู้จักเหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง

ดังนั้นในสังคมไทยทุกวันนี้จะสังเกตเห็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์หรือสื่ออินเทอร์เน็ตในแต่ละวันส่วนใหญ่เป็นข่าวเกี่ยวกับข่าวอาชญากรรมการทำร้ายกันโดยประสังค์ทรัพย์บ้างหรือฆ่ากันเพราะขัดแย้งทางผลประโยชน์หรือเรื่องชู้สาว แม้ในปัจจุบันนี้วิวัฒนาการความเจริญทางเทคโนโลยีจะก้าวหน้าไปแต่จิตใจคนในสังคมไทยส่วนใหญ่กลับสวนทางกับความเจริญทางวัตถุ โดยสังเกตได้จากปัญหาต่าง ๆ ในสังคม อาทิ ปัญหาฉกชิงวิ่งราว บ่อนการพนัน ปัญหาโสเภณี ปัญหาคนชราถูกทิ้งปัญหาหย่าร้าง การทำแท้ง และเด็กทารกถูกทิ้ง ปัญหาเหล่านี้มาจากการล่วงละเมิดศีล สาเหตุเกิดจากการล่วงละเมิดทางกาย และวาจา โดยมีใจเป็น

สาเหตุบวกกันเจตนาจึงก่อให้เกิดการกระทำทางวาจาและ ทางกายก่อกำเนิดจากความพยายามเบียดเบียนผู้อื่น บ้าง ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นบ้างอยากให้ผู้อื่นถึงความพินาศบ้าง ล้วนมีสาเหตุมาจากความหลงผิดที่ เรียกว่า มิจฉาทิฎฐิ ซึ่งเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เห็นผิดในจิตใจ และเป็นผลร้ายแสดงออกทาง กายและ วาจาในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อุกุศลกรรมบถ คือทางแห่งความชั่ว นั้นมี 10 ประการ แบ่งเป็น กายกรรม 3 วชิกรรม 4 มโนกรรม 3¹

อุกุศลกรรมบถนั้นนำมาสู่การทำลายล้างซึ่งกันและกันข่าวการฆ่าผู้อื่นและยิงตนเองตายเกิดขึ้นเป็น ประจําในสังคมไทยมีกรณีที่น่าสนใจคือเรื่องของอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งที่ถูกลวงเกินด้วยคำพูดหมิ่น ประมาทในวุฒิการศึกษาจากอาจารย์ 2 คนในสถาบันเดียวกันจึงได้ก่อเหตุยิงเพื่อนอาจารย์ 2 คนเสียชีวิต หลังจากนั้นตนเองก็ได้ฆ่าตัวตายตามไป² จากข่าวดังกล่าวมีสาเหตุเพราะการลวงเกินทาง กาย วาจา ใจ โดย ฝ่ายที่ถูกลวงเกิน ไม่สามารถควบคุมตนเองได้และผูกโกรธ เพื่อนอาจารย์ทั้ง 2 คนเป็นเวลา 10 กว่าปี จะ สังเกตได้ว่า ทั้งสองฝ่ายต่างลวงละเมิด อุกุศลกรรมบถ 2 ฝ่ายโดยฝ่ายที่กลั่นแกล้งได้ลวงในวจีทุจริต 4 โดย ปลอ่ยข่าวทำให้เสียชื่อเสียงโดยเอกสารกล่าวได้ว่าเป็นผู้กระทำอุกุศลกรรมบถ 10 ในส่วนของ วจีทุจริต และ มโนทุจริตอันเป็นอกุศลอาจิณณกรรม ซึ่งเป็นกรรมชั่วที่ทำบ่อยๆจนเป็นนิสัยซึ่งเป็นฝ่ายไม่ดี จึงเป็นเหตุให้ ตัดสินใจฆ่าฝ่ายที่เบียดเบียนตนและตัดสินใจฆ่าตัวเองตายเพื่อจบปัญหาในชาตินี้ เพราะมี มโนทุจริตเป็นที่ตั้ง ได้แก่ มิจฉาทิฎฐิ จึงเป็นเหตุให้ฆ่าผู้อื่นและฆ่าตัวเองตายตาม เป็นตัวอย่างเหตุเศร้าสลดในสังคมไทยและ สูญเสียบุคลากรอาจารย์ ระดับ ดร. ทั้ง 3 คน ดังนั้นผู้เขียนเห็นว่า การมองเห็นโทษของ อุกุศลกรรมบถ คือ ทางแห่งความชั่วที่ก่อให้เกิดโทษต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และ สังคม ฯลฯ ทั้งให้ผลร้ายในปัจจุบันและในอนาคต ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ควรให้เกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่นเมื่อมีฝ่ายมีผิดคืออุกุศลกรรมบถ สิ่งที่เกิดคือหรือฝ่ายตรงข้ามก็คือ กุศลกรรมบถคือทางแห่งความดี ในฐานะที่ทำความดีเป็นประจำจนเป็นอุปนิสัยจนกลายเป็นความเคยชินซึ่ง จะสามารถทำให้ชีวิตพัฒนาไปในทางที่ดีให้ผลเป็นความสุขในปัจจุบันและในอนาคตด้วยในฐานะที่เป็นชาว พุทธซึ่งในอดีตมีตัวอย่างที่งดงามซึ่งเห็นได้จากหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ได้บันทึกถึงบุคคลที่ถึง พร้อมด้วยโภคทรัพย์ในสมัยพุทธกาลที่เป็นพุทธศาสนิกชนมักจะทำประกอบคุณงามความดีช่วยเหลือบุคคลที่มี ฐานะยากจนกว่าตนเองและถวายอาหารยารักษาโรคแก่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ดังเช่นอนาถบิณฑิก เศรษฐี ผู้ที่ทำบุญที่วัดวันละ 3 เวลาบริจาคเงินสร้างวัดพระเชดวันมหาวิหารถวายไว้ในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้น ยังบริจาคทรัพย์เพื่อทำนุบำรุงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และสร้างโรงงานเพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่ผู้ยากไร้ ไม่มีมีเฉพาะอนาถบิณฑิกเศรษฐีเท่านั้น ยังมีนางวิสาขาสตรีผู้ปฏิบัติดีอีกผู้หนึ่งที่บำเพ็ญทานใน พระพุทธศาสนาทำสังคมาสังเคราะห์ สร้างวัดบุพพารามถวายไว้ในพระพุทธศาสนา ถวายอาหารและยาที่วัดวัน ละ 3 เวลา เรื่องราวของทั้ง 2 ได้รับการกล่าวขานคู่กับพระพุทธศาสนามาเป็นเวลา 2,600 กว่าปี ทำให้ชาว พุทธทั้งสตรีและบุรุษทำเจริญรอยตามแบบอย่างที่ดีพระพุทธศาสนาได้ผสมผสานอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีวิถี ชีวิตของประชาชนชาวไทยทำให้บุคคลบางคนได้ประกอบคุณงามดีคือการให้ทุนการศึกษาสร้างโรงพยาบาล โรงเรียน การกุศล ดูแลเด็กกำพร้า คนชราอยากไร้ บริจาคสิ่งของให้แก่ผู้ประสบภัยพิบัติและผู้ยากไร้ แบ่งปัน ความสุขให้ผู้ด้อยโอกาส การกระทำเหล่านี้เป็นรากเหง้าของความดี เป็นการทำความดีที่ทำให้ผู้ทำได้รับความ สุขในชีวิตปัจจุบัน การทำดีต้องมีรากฐานจากจิตใจที่ดีมีความเห็นถูกเป็นที่ตั้งจึงเป็นเหตุให้กายและ

¹ ม.ม.(ไทย) 12/445/482-483

² ดร.วันชัย มือปืนจะถูกล้อมจับ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://news.sanook.com/199_8066/ [4 มิถุนายน 2559].

วาทะธรรม ต้องสอดคล้องกันทั้ง 3 ทวาร คือ กุศลกายกรรม กุศลวจีกรรมกุศลมนโกรรม ในทาง พระพุทธศาสนาเรียกว่า กุศลกรรมบถ 10 ประการ³ ซึ่งรายละเอียดดังนี้ คือ

1. ปาณาติปาตาวิริติ (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
2. อทินนาทานาวิริติ (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)
3. กาเมสุมิฉฉาจาราวิริติ (เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีในกาม)
4. มุสาวาทาวิริติ (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
5. ปิสุณาวาจาวิริติ (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
6. ผรุสวาจาวิริติ (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
7. สัมผัปปลาปาวิริติ (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)
8. อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)
9. อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)

10. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)การดำเนินชีวิตตามหลักกุศลกรรมบถ เป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นเป็นประจำในชีวิตประจำวันอันจะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีในสังคมและสิ่งแวดล้อม จัดเป็นการการพัฒนาชีวิตให้ดีในปัจจุบัน

ความดีความงามทั้ง 10 ข้อนี้ ล้วนทำให้บุคคลมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารีความไม่โกรธ การมีเมตตาต่อผู้อื่น ความปรารถนาต่อผู้อื่น การรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ถูกต้องในความดีไม่เกิดการเข่นฆ่า ไม่เบียดเบียนทำร้ายซึ่งกันและกัน ไม่เกิดการลักขโมย ไม่เกิดการฉ้อโกงตมตุ้มไม่ล่วงเกินสามีภรรยาของผู้อื่น ไม่กล่าวโกหกต่อกันและกัน ไม่กล่าววาจาหยาบคาย ไม่พูดกล่าวเหลวไหลเพ้อเจ้อ ไม่เข่นกันและกัน ทำให้สังคมเป็นสังคมที่มีความสุข ผู้คนก็มีความสุขทำให้อายุยืนยาวผิวพรรณผ่องใส การที่กุศลกรรมบถ 10 ทำให้บุคคลมีอายุยืนยาวผิวพรรณวรรณะผ่องใส ดังข้อความที่ปรากฏในจกภควัตติสูตร⁴ ดังนี้ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น มนุษย์เหล่านั้นจักปรีกษากันอย่างนี้ว่าพวกเราสูญสิ้นญาติมากมาเช่นนี้ เพราะยึดถืออกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศล ควรทำกุศลอย่างไรดี ทางที่ดี พวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ควรสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้แล้วจึงพากันงดเว้นจากปาณาติบาตสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้ เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อพวกเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ทั้งหลายที่มีอายุขัย 10 ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น 20 ปี ลำดับนั้นมนุษย์เหล่านั้นจักปรีกษากันอย่างนี้ว่า ‘พวกเราเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศลธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป ควรทำกุศลอย่างไรบ้าง พวกเราควรงดเว้นจากอกินาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) ควรงดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร (การประพฤติดีในกาม) ควรงดเว้นจากมุสาวาท(การพูดเท็จ) ควรงดเว้นจากปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) ควรงดเว้นจากผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) ควรงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ควรละอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ควรละพยาบาท(ความคิดร้ายผู้อื่น) ควรละมิฉฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)เพราะประพฤติกุศลธรรมนี้ เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้างจักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อพวกเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย 20 ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น 40 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย 40 ปีจักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น 80 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย 80 ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้น

³ ที.ปา. (ไทย) 11/347/362

⁴ ที.ปา. (ไทย) 11/80-110/59-82.

เป็น 160 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 160 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 320 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 320 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 640 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 640 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 2,000 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 2,000 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 4,000 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 4,000 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 8,000 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 8,000 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 20,000 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 20,000 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 40,000 ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 40,000 ปี จักมีอายุชั้ยเพิ่มขึ้นเป็น 80,000 ปี เมื่อมนุษย์ผู้มีอายุชั้ย 80,000 ปี เด็กหญิงมีอายุ 500 ปี จึงจักสมควรมีสามีได้⁵

จากข้อความที่ปรากฏในจักกวัตตสูตรเกี่ยวกับการประพตีกุศลกรรมบถ 10 ข้อทำให้สถานการณ์ในสังคมที่เลวร้ายกลับกลายเป็นดีขึ้นมีผลทำให้อายุของมนุษย์เพิ่มขึ้นซึ่งจากต่ำสุด 10 ปีเพิ่มขึ้นตามลำดับจนกระทั่งถึง 80,000 ปี การที่บุคคลได้อายุเพิ่มขึ้นเพราะการประพตีกุศลกรรมบถเป็นนิจเป็นกิจวัตรประจำวันในการดำเนินชีวิตตลอดอายุชั้ยการกระทำที่ดีที่ทำบ่อย ๆ เป็นประจำเรียกว่า อาจิณณกรรม หรือเรียกอีกชื่อคือ พหุลกรรม กรรมที่ทำบ่อย ๆ จนเป็นอุปนิสัยของบุคคลนั้น อาจิณณกรรมมี 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ดังข้อความในอรรถกถาโมรตปุณณีที่อธิบายเกี่ยวกับอาจิณณกรรมดังนี้ว่า

“กรรมที่ทำมาก หรือกรรมชิน ด้วยอำนาจการเสพจนคุ้น ตลอดจนนาน เป็นกุศลกรรมที่มีกำลังสร้างโสมนัส เปรียบเหมือนเมื่อนักมวยขึ้นเวที คนใดมีกำลังมาก คนนั้นจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งล้มไปฉับใจ พหุลกรรมนอกนั้นก็ฉับนั้นเหมือนกัน จะทับถมกรรมพวกที่มีกำลังน้อยไป”⁶ จากข้อความในอรรถกถาดังกล่าวนี้ทำให้ทราบถึงการปฏิบัติที่ดีที่ต้องอาศัยความถี่ในการกระทำหรือการกระทำที่เคยชินจนกระทั่งเป็นอัตโนมัติดังที่บุคคลฝึกกำหนดสติในชีวิตประจำวันฝึกเป็นประจำจนกระทั่งเป็นอัตโนมัติในยืน เดิน นั่ง นอน หรือสวดมนต์เป็นประจำก่อนนอนจนกระทั่งถ้าไม่สวดมนต์หรือไม่กำหนดสติเหมือนขาดอะไรสักอย่างหนึ่งนอกจากนั้นแล้วการที่ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับทางจริยธรรมจะทำให้ไม่ตายแต่ยังเป็นหนุ่มต่อเมื่อแก่เท่านั้นจึงจะตายดังข้อความที่ปรากฏในชาดกว่า

พวกเราประพตีกุศลกรรมไม่กล่าวเท็จจนวันกรรมชั้ว ละเว้นกรรมอันไม่ประเสริฐทั้งหมดเพราะเหตุนั้นแล พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ หนึ่ง พวกเราไม่นอกใจภรรยาถึงพวกภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรานอกจากภรรยาเหล่านั้นแล้ว พวกเราประพตีกุศลกรรมเพราะเหตุนี้พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ พวกเรางดเว้นการฆ่าสัตว์ทั้งปวงละเว้นสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ในโลก ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่พูดเท็จเลยเพราะเหตุนี้ พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ⁷ ข้อความในพระไตรปิฎกรับรองถึงการประพตีกุศลกรรมว่าคุ้มครองรักษาผู้ประพตีกุศลกรรมไม่ให้สิ้นชีวิตในสมัยยังเป็นหนุ่ม ในอรรถกถาชาดกได้อธิบายการประพตีกุศลกรรมคือการประพตีกุศลกรรมบถ 10 ประการ (ทางแห่งความดี 10 ประการ)⁸ กล่าวได้ว่าการประพตีกุศลกรรมบถ 10 ประการเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการที่จะนำบุคคลที่ประพตีกุศลกรรมและต้องประพตีกุศลกรรมเป็นประจำคือการทำกุศลอาจิณณกรรมนั้นมีความสำคัญ เพราะเป็นความดีที่จะต้องทำต่อเนื่อง เช่น การรักษาศีล ไม่ว่าจะป็นศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 228 การตักบาตรพระสงฆ์เป็นประจำ การเจริญสมณะและวิปัสสนาเป็นประจำ หรือแม้แต่การทำความดีครั้งเดียวแต่ระลึกถึงอยู่เสมอก็จะทำให้เกิดความปีติอัศจรรย์ใจในความดีของตน การสะสมความดีหรือการระลึกนึกถึงความดีของตนที่ทำได้เป็นเหตุให้พัฒนาชีวิตในระดับสูงขึ้นไปในอนาคตในภพภูมิหน้าหลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว ใน

⁵ ที.ปา. (ไทย) 11/105/71-76

⁶ อง.จตุกก.อ. (ไทย) 2/34/147

⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/98/339

⁸ ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/93/430

คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้บันทึกเรื่องของหญิงชานาที่ทำกุศลเพียงครั้งเดียวด้วยการตัดบาตรแก่พระมหากัสสปะเถระ แต่นางได้ระลึกถึงตลอดเวลาในการเดินทางกลับบ้านในระหว่างทางนางได้ถูกงูมีพิษร้ายกัดทำให้นางเสียชีวิตทันที ด้วยกุศลที่นางระลึกถึงตลอดเวลาทำให้จิตของนางมีพลังฝ่ายดีหรือฝ่ายบวกส่งผลให้นางได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาในสวรรค์อีกตัวอย่างหนึ่ง เป็นเรื่องของพระนางมัลลิกาเทวี มเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในขณะที่นางกำลังจะสวรรคต จิตของพระนางได้ระลึกถึงสิ่งที่ไม่ดีส่งผลให้พระนางไปเกิดในภูมิทรก ในขณะที่อยู่เมืองนรก พระนางได้ระลึกถึงกุศลกรรมให้ต่อเนื่องกันตลอดเวลาให้ทำพระนางได้พ้นจากภูมิทรกแล้วไปปฏิสนธิในเมืองสวรรค์¹⁰ จากการยกตัวอย่างในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทำให้เห็นความสำคัญของการฝึกการคิดในด้านดีการคิดบวกเป็นประจำ ทำให้การดำเนินชีวิตผ่านพ้นจากความทุกข์เข้าสู่ความสุข การที่เป็นเช่นนี้เป็นกุศลกรรมบถ 10 ที่บุคคลได้ทำไว้และมีการนึกถึงเป็นประจำหรือกระทำต่อเนื่องทุกวันในชีวิตประจำวันมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง

2. ความหมายและประเภทของกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

กรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก คัมภีร์ปกรณ์วิเสส-วิสุทธิมรรค, อรรถกถา และหนังสือวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งจะแสดงความหมายของกรรม และประเภทของกรรม ในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

(1) ความหมายของกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

(2) ประเภทของกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ความหมายของคำว่ากรรม

คำว่ากรรมตามความหมายของความหมายจาก พจนานุกรมแปล ไทยเป็นไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้ กรรม 1 กรรม- 1 [กา กามะ-] น. (1) การกระทำการงาน กิจ เช่น พลีกรรม ต่างกรรมต่างวาระ เป็นการดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม (2) การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต เช่น บัดนี้กรรมตามทันแล้วระวังกรรมจะตามทันนะ (3) บาป เคาระห์ เช่น คนมีกรรม กรรมของฉันทแท้ ๆ¹¹

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ได้ให้ความหมายของคำว่า “กรรม” ไว้ดังนี้ คือ กรรม (การกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทำกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ก็ตาม- Kamma: action, deed)¹² ส่วนกรรมในหนังสือพุทธธรรม คำว่า “กรรม” นั้นเป็นกระบวนการปรุงแต่งสร้างสรรชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องของการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ แต่คำว่ากรรมนั้น เมื่อจะพูดให้คนทั่วไปที่เป็นชาวบ้านเข้าใจ ก็ต้องพยายามพูดให้มองเห็นเป็นรูปธรรม และเมื่อไม่มีการศึกษาต่อไปให้ชัดเจนบางทีความหมายก็เขวหรือเพี้ยนไปจนกลายเป็นมองว่า กรรมเหมือนกับเป็นชิ้นเป็นอันหรือเป็นของที่อยู่นอกตัวลอยมา แต่อันที่จริงแล้วกรรม ก็คือการกระทำ แต่คำว่ากรรมกระทำในที่นี้มีความหมายในทางวิชาการ ไม่ใช่แค่เป็นคำศัพท์สามัญคำ

⁹ ชุ.ธ.อ. (ไทย) 2/97/7

¹⁰ ชุ.ธ.อ. (ไทย) 2/123/112

¹¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิริวัฒนา อินเทอร์เน็ต, 2546), หน้า 15

¹² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 18, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, 2553), หน้า 60

หนึ่งเท่านั้น เริ่มด้วยความหมายง่าย ๆ ในระดับที่กว้างที่สุดกรรม หรือการกระทำนั้น หมายถึง การงานอาชีพ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “คนจะเป็นชวานาก็เพราะกรรม คนจะเป็นกษัตริย์ก็เพราะกรรม เป็นบุโรหิตก็เพราะกรรม เป็นโจรก็เพราะกรรม”¹³ แล้วก็มีคำขยายความว่า ใครทำนา ไถนา หว่านข้าว เพาะปลูกข้าว คนนั้นก็ เป็นชวานา ใครปกครองบ้านเมืองคนนั้นก็ เป็นกษัตริย์ ใครเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดิน คนนั้นก็ เป็นบุโรหิต ใครลักขโมยของผู้อื่นก็ เป็นโจร ที่ว่าเป็นโจรเพราะกรรม หรือเป็นอะไรๆ เพราะกรรม มีความหมายที่ พระพุทธเจ้าตรัสแต่อย่างนี้ นี่คือการตามความหมายของคำศัพท์ในระดับ ที่ง่าย ๆ กว้าง ๆ มองเห็นใน สังคมทั่ว ๆ ไป ส่วน กรรม ในความหมายที่ละเอียดลึกซึ้งไปก็คือ พฤติกรรมทุกอย่าง ทั้งที่ปรากฏและไม่ ปรากฏออกมาภายนอก ซึ่งรวมถึงพฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคลที่เรียกว่าอาชีพการงานนั้นด้วย และเมื่อเจาะ ลงไปถึงถึงตัวจริงก็จะเห็นว่าพฤติกรรมทั้งหลายเหล่านี้ มาจากเจตจำนง ความคิดนึก ความตั้งใจจิตคิดหมาย การเลือกตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร ถ้าพฤติกรรมเป็นไปโดยไม่มีเจตจำนง ก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะฉะนั้น ในทางหลักวิชาแท้ ๆ จึงถือว่า กรรม หมายถึง เจตจำนง หรือเจตนา ซึ่งเป็นทั้งที่มาและเป็นแกนของ พฤติกรรมทุกอย่าง แต่ที่ว่าพฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคลจะปรากฏออกมาที่อาชีพการงาน¹⁴

คำว่า “กรรม” ตามพจนานุกรมพจนานุกรม ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า กรรม แปลว่า การกระทำ, การงาน, บาปกรรม หรือแปลว่าเคราะห์กรรม แต่ในความหมายในหนังสือพุทธ ธรรม กรรมในความหมาย ก็คือ การงานอาชีพในความหมาย แรก ส่วนความหมายที่สองหมายถึงเจตนา ซึ่ง ต้องครอบคลุมไปถึงพฤติกรรมการกระทำทั้งหมด และไม่ใช่เฉพาะที่แสดงออกมาทางกายเพียงอย่างเดียว ยัง รวมถึงพฤติกรรมที่แสดงออกทางวาจา และการคิดนึก การคิดปรุงแต่งในใจด้วย ซึ่งความหมายของคำว่า กรรมในพจนานุกรมและหนังสือพุทธธรรม นั้นผู้วิจัยมองว่ายังไม่เพียงพอต่อวิจัยเรื่องความหมายของคำว่า กรรม จึงได้ค้นคว้าความหมายของคำว่ากรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎกและตัวอย่างความหมายของคำว่ากรรมใน พระสูตรเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้นดังต่อไปนี้

ความหมายของกรรมในพระไตรปิฎก

คำว่า กรรม ในพระไตรปิฎกหมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กล่าว คือ กระทำด้วยความ จงใจหรือ ตั้งใจกระทำ ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ” แปลว่า ภิกษุ ทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม¹⁵

จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า การกระทำที่ประกอบด้วย เจตนาหรือความตั้งใจจริงเท่านั้นจึงจัดว่า เป็นกรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่เจตนาเป็นสำคัญและโดยนัยนี้จะเห็นอีกว่าคำว่า เจตนา คำนี้ หมายถึง ความคิดของจิตจึงเรียกว่ามโนกรรม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ใจหรือความคิดความรู้สึกของจิตเป็นเรื่อง สำคัญที่ก่อให้เกิดกรรมหลักคำสอนเรื่องกรรม นับว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงลักษณะพิเศษของพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ พุทธศาสนาแตกต่างไปจากลัทธิศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิศาสนาประเภทเทวนิยมซึ่งคำสอนเรื่อง กรรมของลัทธิศาสนาประเภทเทวนิยม สอนให้คนเรามอบกายถวายชีวิตของตนไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก เช่น ความเป็นไปของชีวิตจะต้องขึ้นอยู่กับพระเจ้า พระองค์จะเป็นผู้ลิขิตชีวิตของสรรพสัตว์ให้เป็นไป ที่เรียก กันว่า “พรหมลิขิต” เป็นต้น แต่พุทธศาสนาปฏิบัติเสธอำนาจของสิ่งภายนอกทั้งหมด แต่สอนให้เชื่ออำนาจ

¹³ ม.ม. (ไทย) 13/457/577

¹⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 158

¹⁵ อ.จ.จก. (ไทย) 22/334/422

ของผลกรรมของตนเองว่าเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ และเป็นสิ่งจำแนกสรรพสัตว์ให้แตกต่างกัน หรือเรียกกันว่า “กรรมลิขิต” คำว่า กรรม ตามความหมายของกรรมในพระไตรปิฎกนั้น คือ เจตนา การกระทำที่จะเป็นกรรมได้นั้น จะต้องมีเจตนา คือ ความตั้งใจ จงใจ แล้วกระทำการลงไปด้วยใช้เครื่องมือ คือ กาย วาจา และใจ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทกรรมนิยม สอนให้เชื่อเรื่องกรรมคือเชื่อในหลักเหตุผลที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จะสุขหรือทุกข์ ในขณะที่ปัจจุบันโดยปัจจุบันนั้นเป็นอย่างไรเมื่อ สิ้นชีพไปแล้วจะไปสู่สุคติหรือทุคตินั้นขึ้นอยู่กับกรรมเป็นตัวกำหนด หากทำดีในปัจจุบันย่อมได้รับผลดีคือความสุขตอบแทน ผลกรรมนี้เรียกว่า วิบากกรรม และกรรมเป็นตัวกำหนดชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งมวล

ดังนั้นการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องกรรม จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับทุกคนเพราะผู้ที่มีความเข้าใจอย่างแจ่มชัดแล้วย่อมสามารถที่จะพัฒนาชีวิตของตนให้พ้นจากความทุกข์ ประสบความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตเบื้องหน้า แต่เรื่องกรรมของมนุษย์นั้น ย่อมเป็นปัญหาใหญ่ ผู้คนทั้งหลายมักมีความสงสัยกันอยู่เนือง ๆ ว่าคนเราเกิดเป็นคนเหมือนกันแต่ทำไมจึงต่างกัน ทำไมบางคนเป็นคนดี บางคนเป็นคนบ้า บางคนเป็นคนสูง บางคนเป็นคนต่ำ บางคนเป็นคนร่ำรวย บางคนเป็นคนยากจน บางคนมีปัญหา บางคนเป็นคนอับวาสนาหาปัญญาไม่ได้ เพราะเหตุใด มนุษย์นั้นจึงแตกต่างกันออกไปเช่นนั้น

คำตอบของปัญหานี้ก็คือกรรมที่มนุษย์ทั้งหลายได้กระทำไว้นั่นเอง เป็นตัวแบ่งแยกให้คนทั้งปวงแตกต่างกันออกไปเช่นนั้น เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้ จึงขอยกพุทธวจนะดังนี้ “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มี 5 อย่าง

กรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”¹⁶

ขอยกตัวอย่างความหมายของกรรมที่ปรากฏในพระสูตรในพระไตรปิฎก เพื่อเป็นตัวอย่างความหมายของกรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ จุฬกัมมวิภังคสูตร¹⁷ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงเหตุของกรรมที่มนุษย์นั้นเกิดมาแตกต่างกัน ในขณะที่พระองค์ประทับ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ซึ่งมีมาณพผู้หนึ่งนามว่า สุภมาณพ โต้เทียบบุตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธผู้มีพระภาคจนถึงที่ประทับแล้วกราบทูลถามความสงสัยว่า “ท่านพระโคตม อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ปรากฏเป็นคนเลวและคนดี คือมนุษย์

ทั้งหลายย่อมปรากฏว่ามีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคมาก มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณดี มีอำนาจน้อย มีอำนาจมาก มีโรคะน้อย มีโรคะมาก เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในตระกูลสูง มีปัญญาน้อย มีปัญญา มาก ท่านพระโคตม อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดเป็นมนุษย์ปรากฏเป็นคนเลวและคนดี” จากนั้นพระองค์ทรงแสดงเหตุให้ มาณพ ทราบดังนี้

1. เหตุที่ทำให้มีอายุสั้น เพราะไม่ฆ่าสัตว์ มีอายุสั้น เพราะฆ่าสัตว์
2. เหตุที่ทำให้มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ มีโรคมากเพราะ เบียดเบียนสัตว์
3. เหตุที่ทำให้ผิวพรรณงาม เพราะเว้นจากความโกรธ มีผิวพรรณทรามเพราะมักผูกโกรธ
4. เหตุที่ทำให้มีอำนาจมาก เพราะไม่มุงร้ายริษยา มีอำนาจน้อยเพราะ มุงร้ายริษยา
5. เหตุที่มีโรคะ (ทรัพย์) มาก เพราะให้ทาน มีข้าว น้ำ ฯลฯ แก่สมณะพราหมณ์ ไม่มีโรคะเพราะไม่ให้ทานแก่ผู้ควรให้

¹⁶ ม.อ. (ไทย) 14/289/350

¹⁷ ม.อ. (ไทย) 14/289/349

6. เหตุที่เกิดในตระกูลสูง เพราะอ่อนน้อมถ่อมตน เกิดในตระกูลต่ำเพราะเย่อหยิ่งกระด้าง

7. เหตุที่เกิดเป็นคนมีปัญญามาก เพราะเข้าหาผู้รู้สมณะพราหมณ์ สอบถามว่าอะไรเป็น

กุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ? อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ? เหตุที่มีปัญญาทราชมเพราะไม่เข้าหาสอบถาม สมณะพราหมณ์¹⁸

จากความหมายข้างต้น ในจุฬกัมมวิภังคสูตร นั้นแสดงให้เห็นถึงเหตุและผลของการประกอบกรรม และการรับผลของกรรม ตามความหมายของกรรมในพระไตรปิฎก ซึ่ง แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้เกิดกรรม นั้นๆ และแสดงออกมาทาง กาย วาจา ในตัวอย่างในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าแสดงไว้ 7 คู่ 14 ประการ ซึ่ง ตรงกันข้ามกันคือ ทางอกุศลกรรม ได้แก่ มีอายุสั้น, มีโรคมามาก, มีผิวพรรณหยาบ, มีอำนาจน้อย, มีทรัพย์น้อย (โภคะ), เกิดในตระกูลต่ำ, มีปัญญาทราชม และทางกุศลกรรม ทำให้เกิดเป็นคนมีอายุยืน, มีโรคน้อย, มีผิวพรรณงาม, มีอำนาจมาก, มีทรัพย์มาก (โภคะ), เกิดในตระกูลสูง ก็เพราะกรรมนั้นหมายถึงเจตนา คือการตั้งใจทำกรรมที่แสดงออกมา คือ หากมีเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ก็มีผล คือ อายุยืน, หากมีเจตนา ไม่เบียดเบียน ก็มีโรคน้อย, หากมีเจตนางดเว้นจากความโกรธ ก็มีผิวพรรณงาม, หากมีเจตนาไม่มุ้งร้าย ริษยา ก็ทำให้มีอำนาจมาก, หากให้ทานแก่ผู้สมควรให้

ก็เป็นเหตุให้มีสมบัติมาก (โภคะ) หากมีเจตนาไม่กระด้างเย่อหยิ่ง ก็ทำให้เกิดในตระกูลสูง, หากมีเจตนาเข้าหาผู้รู้สมณะหรือพราหมณ์ ก็ทำให้มีปัญญามาก ซึ่งในทางตรงกันข้ามหากมีเจตนาตรงกันข้ามกับกุศลก็เป็นเหตุในทางอกุศลได้ผลตรงกันข้ามนั่นเอง จึงเห็นได้ว่าในพระสูตรจุฬกัมมวิภังคสูตร ได้แสดงถึงเจตนาในการทำกรรมไม่ว่าดีหรือชั่ว แต่มุ่งให้ทราบความหมายของกรรมว่าเป็น เจตนา ซึ่งเป็นตัวกรรม ที่ทำหน้าที่สร้างกรรมเพื่อให้เกิดเหตุในการทำดีมีผลคือกุศล และ เหตุในการทำความชั่วมีผลคือ อกุศล ผู้วิจัยมองว่า กรรมตามความหมายของพระไตรปิฎก นั้นให้ความเจาะจงถึงเจตนาว่าเป็นตัวกรรมและ ตัวอย่างในพระสูตรนั้นก็บ่งบอกถึงความหมายที่แสดงออกมาเจตนาเป็นตัวบ่งชี้ความหมายว่าเป็นกรรมดีหรือชั่ว แต่เพื่อความเข้าใจมากขึ้นผู้วิจัยจะขอยกความหมายของกรรมตามทัศนะของนักวิชาการ เพื่อจะได้ความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้นต่อไป

3. ความหมายของกรรมตามทัศนะของนักวิชาการ

สมเด็จพระญาณสังวร (สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก) ได้ให้ความหมายพร้อมทั้งอธิบายไว้ กรรม หมายถึงการกระทำ คำว่า “กรรม” ในพระพุทธศาสนา เป็นคำที่มีความหมายเป็นกลางๆ หมายถึงการกระทำ ไม่เจาะจงบ่งเป็นการกระทำที่ไม่ดี อันเป็นกรรมที่ไม่ดีเป็นบาปกรรม หรือ เป็นอกุศลกรรม และไม่เจาะจงบ่งเป็นการกระทำที่ดี อันเป็นกรรมดี เป็นบุญกรรม หรือ เป็นอกุศลกรรม คำว่า “กรรม” นั้น ทั่วไปใช้ในความหมายว่า ความไม่ดี เช่นเดียวกับทำบาปกรรมและอกุศลกรรม จึงเท่ากับทั่วไปใช้ คำ “กรรม” เป็นคำย่อของกรรมไม่ดี คือ บาปกรรม หรืออกุศลกรรม¹⁹

พระอริยหนันทมุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ) ได้อธิบายความเข้าใจความหมายคลาดเคลื่อนของคำว่ากรรม โดยเปรียบเทียบกับภาษาบาลีว่า “กัมม” หมายความว่ากระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ของสัตว์ที่มีความรู้สึก แต่คำว่ากรรมในภาษาไทย เปลี่ยนความหมาย เป็นการรับผลของกรรม

¹⁸ ม.อ. (ไทย) 14/289/349-356

¹⁹ สมเด็จพระญาณสังวร (สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก), อานาจแห่งกรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า 19

คือเมื่อพูดถึงคำว่ากรรมแล้วคนส่วนใหญ่จะเข้าใจในความหมายว่าเป็นกรรมชั่ว หรือ ผลของอกุศลกรรม 10²⁰

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงานหรือการกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม²¹

พระญาณติโลกะ (Nyanatiloka) อธิบายว่า กรรม คือ การกระทำที่มีพื้นฐานมาจากกุศลกับอกุศล ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด หรือเจตนาเป็นตัวกำหนดที่ไป เจตนาของกรรมคือ การแสดงออกของการกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลมีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม กรรมทางพระพุทธศาสนา จึงมีใช้ตัวกำหนดโชคชะตาหรือสังคมของมนุษย์ แต่เป็นเรื่องของการกระทำ ซึ่งทางตะวันตกมีความเข้าใจว่า พระเจ้าเป็นผู้กำหนด²²

บรรจบ บรรณรุจิ อธิบายว่า กรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาของคนที่ยังมีกิเลส ซึ่งยังมีการให้ผล แบ่งออกได้เป็น 3 ทาง คือ กายกรรม (การกระทำทางกาย) วจีกรรม (การกระทำทางวาจา-พูด) และมโนกรรม (การกระทำทางใจ-ความคิด) กรรมทั้ง 3 มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว²³

จากทัศนะของนักวิชาการต่างลงความเห็นว่าความหมายของ กรรม นั้นหมายถึง การกระทำ ที่มีเจตนาอยู่เบื้องหลังในการทำนั้นๆ โดย โดยมีใจเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังและแสดงออกมาทางเจตนาก่อให้เกิดกรรม ทางกาย หรือ วาจา

ประเภทแห่งกรรมแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ 1. ประเภทของกรรมในพระไตรปิฎก 2. ประเภทของกรรมในระดับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค และ ระดับ อรรถกถา มโนรถปุณณิและ ในหนังสือวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

ประเภทแห่งกรรมในพระไตรปิฎก

กรรม 2 ประเภท หรือ กรรม 2 อย่างนี้เป็นการแบ่งตามลักษณะที่กระทำ คือกรรมดี หรือกรรมชั้ว ในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า กุศลกรรม คือกรรมดี และ อกุศลกรรม คือกรรมชั่ว ซึ่งในการกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลนั้นมีที่มาจากกุศลมูลหรืออกุศลมูล ดังที่ปรากฏใน อกุศลมูลสูตร²⁴

กรรม 3 ประเภท

กรรม 3 ประเภท นั้นแบ่งตามช่องทางที่การทำความกรรมของมนุษย์ คือ

1. กายกรรม กรรมที่กระทำด้วยกาย หรือ ทางกาย
2. วจีกรรม กรรมที่กระทำด้วยวาจา หรือ ทางวาจา
3. มโนกรรม กรรมที่กระทำด้วยใจ หรือ ทางใจ²⁵

กรรม 4 ประเภท

²⁰ พุทธศาสนิกขุ, **โอสาเรตัพพธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, 2538), หน้า 261

²¹ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 290

²² Nyanatiloka, **Bhddhist Dictionary Manual of Buddhist Terms and Doctrines**, (Kandy: Buddhist Publication Society, 1980), p. 92.

²³ บรรจบ บรรณรุจิ, **ปฏิจจสมุปปาท**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: พรบุญการพิมพ์, 2538), หน้า 76

²⁴ **อง.เอกก. (ไทย) 20/70/275.**

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 20/70/275.

กรรม 4 ประเภท โดยแบ่งตาม ลักษณะที่มนุษย์กระทำและได้รับผลจากการกระทำ

1. กรรมดำ มีวิบากดำ
2. กรรมขาวมีวิบากขาว
3. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว
4. กรรมไม่ดำและไม่ขาวมีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว²⁶

ประเภทของกรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ท่านได้จำแนกกรรมไว้เป็น 12 ชนิด โดยแบ่งตาม กรรมให้ผลตามคราว (ตามระยะเวลาให้ผล) 4 อย่าง กรรมให้ผลตามลำดับ(จากหนักไปเบา) 4 อย่าง และ กรรมให้ผลตามกิจ (ตามหน้าที่ของกรรม) อีก 4 อย่าง ดังนี้

กรรม (ให้ผลตามคราว) มี 4 อย่างคือ

1. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพนี้
2. อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
3. อปรปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพสืบๆ ไป
4. อโหสิกรรม กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว

ในบรรดาจิต 7 ดวง(ซึ่งดำเนินไป) ชวนวิถี เดียวกันนั้น ชวนเจตนา ดวงแรกเป็นกุศล หรือ อกุศลก็ตาม มีชื่อเรียกว่า ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม โดย ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม นั้นให้ผลในอภัพพนี้ เท่านั้น แต่เมื่อไม่สามารถ (ให้ผล) อย่างนั้น ก็มีชื่อว่า อโหสิกรรมไป ที่เป็นกรรมมีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรม ตามหลักของหมวด 3 (ติเก) ดังนี้ คือผลของกรรมมีได้มีแล้ว 1 ผลของกรรมจักไม่มี 1 ผลของกรรมไม่มีอยู่ 1 ส่วน ชวนเจตนาดวงที่ 7 ซึ่งทำให้สำเร็จความประสงค์ มีชื่อเรียกว่า อุปปัชชเวทนียกรรม โดยอุปปัชชเวทนียกรรม นั้นให้ผลในอภัพพถัดไป เมื่อไม่สามารถ (ให้ผล) ตามนั้น ก็เป็นกรรมที่มีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรม ไป โดยนัยดังกล่าวแล้ว เช่น ชวนเจตนา (อีก) 5 ดวงในระหว่างชวนเจตนา 2 ดวง (คือดวงที่ 1 และที่ 7) มีชื่อเรียกว่า อปรปรเวทนียกรรม ซึ่ง อปรปรเวทนียกรรมนั้นได้โอกาสเมื่อใดในกาลอนาคต ให้ผลเมื่อนั้น เมื่อยังมีความเป็นไปของสังสารอยู่ ก็ยังไม่เป็นกรรมมีชื่อว่า อโหสิกรรม²⁷

อรรถกถา มโนรถปुरुณี ได้กล่าวเรื่องกรรมไว้ ซึ่งอ้างไว้ใน กัมมนิทานสูตร 45 พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถึงเหตุที่เกิดกรรม 3 ประการได้แก่

1. โลภะ (ความอยากได้) เป็นเหตุให้เกิดกรรม
2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม
3. โมหะ (ความหลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม

คำว่า โลภะ (ความอยากได้) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ได้แก่ โลภะ ที่มีความอยากได้และความละโมภจัดเป็นสภาพเป็นต้นเหตุ คือเป็นเหตุ ได้แก่เป็นปัจจัย เพื่อการเกิดขึ้นแห่งกรรมที่ให้สัตว์เข้าถึงวิภวภาวะ คือทำการประมวลกรรมที่ให้สัตว์เข้าถึงวิภวภาวะมา คำว่า โทสะ ได้แก่ โทสะที่มีความดุร้ายและโหดร้ายเป็นสภาพ คำว่า โมหะ ได้แก่ โมหะที่มีความหลง และความมมมงายเป็นสภาพ ผู้มีกรรมเกิดแต่ความโลภเกิดขึ้น ชนธ์ทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้น คำว่า ย่อมให้ผลในที่ (ตตฺถ ต กุมฺม วิปจฺจติ)ความว่า กรรมนั้นย่อมแผ่ผลในชนธ์

²⁶ ม.ม. (ไทย) 13/78/75-78.

²⁷ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส, 2554), หน้า 999-1000.

เหล่านั้น เพราะเหตุที่กรรมนั้นเป็นทิวฏฐธรรมเวทนิยกรรม(ให้ผลในชาตินี้) ก็มี เป็นอุปัชฌเวทนิยกรรม (ให้ผลในชาติหน้า) ก็มี หรือเป็น อปรปริยายเวทนิยกรรม (ในผลในภพต่อไป) ก็มี ฉะนั้น เพื่อทรงแสดงถึงประเภทกรรมนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสดำรัสเป็นต้นว่า ในปัจจุบัน (ทิวฏฐ เวา ธมฺเม) ไว้ แม้ในบทที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน²⁸

จากการศึกษาเรื่องกรรมในพระไตรปิฎกกรรมในพระไตรปิฎกกล่าวว่า เจตนาเป็นตัว กรรม และสามารถจำแนกเป็น กรรม 2 ประเภท ซึ่งแบ่งตามลักษณะที่ทำ คือกรรมและกรรมชั่ว หรือเรียกว่า กุศลกรรม (กรรมดี) และ อกุศลกรรม (กรรมชั่ว), กรรม 3 ประเภท ซึ่งแบ่งตามช่องทางในการกระทำกรรมของมนุษย์ คือ กายกรรม (กรรมที่กระทำทางกาย) วจีกรรม (กรรมที่กระทำทางวาจา) มโนกรรม (กรรมที่กระทำทางใจ) กรรม 4 ประเภท ซึ่งแบ่งตามลักษณะที่มนุษย์กระทำและได้รับผลตามที่กระทำนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรม 4 ประการคือ 1. กรรมดำ มีวิบากดำ (กรรมดำ คือ อกุศล วิบากดำ คือ เป็นเหตุให้ไปอบาย) 2. กรรมขาวมีวิบากขาว (กรรมขาวคือ กุศล มีวิบากขาว คือ เป็นเหตุให้ไปสวรรค์) 3. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว (กรรมมีวิบากทั้งเป็นสุขและเป็นทุกข์สลับกันไป) 4. กรรมไม่ดำและไม่ขาวมีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไป

เพื่อความสิ้นกรรม (เจตนาในมรรคทั้ง 4 ทำให้สิ้นกรรม) ซึ่งกรรมทั้ง 4 ประการนั้นอธิบายได้อีกว่า คำว่า ดำ (กัณฺห) ได้แก่ กรรมดำ คือ อกุศลกรรมมถ 10 คำว่า มีวิบากดำ (กณฺหวิปาก) ได้แก่ ชื่อว่ามีวิบากดำ เพราะทำให้บังเกิดในอบาย คำว่า ขาว (สุกฺก) ได้แก่ กรรมขาว คือ กุศลกรรมมถ 10 คำว่า มี

วิบากขาว (สุกฺกวิปาก) ได้แก่ ชื่อว่ามีวิบากขาว เพราะให้บังเกิดในสวรรค์ คำว่า ทั้งดำทั้งขาว (กณฺหสุกฺก) ได้แก่ กรรมระคนกัน คำว่า มีวิบากทั้งดำและขาว (กณฺหสุกฺกวิปาก) ได้แก่ มีวิบากทั้งสุขและทุกข์จริงอยู่ บุคคลทำกรรมระคนกัน แล้วไปกำเนิดดิรัจฉานด้วยอกุศลในตำแหน่งข้างมงคลเป็นต้นย่อมเสวยสุขในปัจจุบันด้วยกุศลบุคคลบังเกิดแม้ในราชตระกูลด้วยกุศล ย่อมเสวยทุกข์ในปัจจุบันด้วยอกุศล ด้วยคำว่า ทั้งไม่ดำและไม่ขาว (อกณฺห อสุกฺก) พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอา มรรคญาณ 4 ที่ทำกรรมให้สิ้นไป ในเรื่องนี้ มีอธิบายดังนี้ว่า จริงอยู่ กรรมนั้นกล่าวว่าเป็นกรรมดำ ก็พึงให้วิบากดำหากว่า เป็นกรรมขาว ก็พึงให้วิบากขาว แต่ที่ไม่ดำไม่ขาว เพราะไม่ให้วิบากทั้งสอง²⁹ กรรมในคัมภีร์ปริกถวิเสส คัมภีร์วิสุทธิมรรคแบ่งกรรมเป็น 12 กรรม ได้แก่ (ให้ผลตามคราว) มี 4 อย่าง, กรรม (ให้ผลตามลำดับ) อีก 4 อย่าง,กรรม(ให้ผลตามกิจ) อีก 4 อย่าง ส่วนกรรมในอรรถกถาโนรตปุณฺณินั้นเรียงลำดับกรรมเหมือนกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคแต่แตกต่างจากกรรมให้ผลตามคราวโดยตัดตัวอโหสิกรรมไป ซึ่งกรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรรถกถานั้นสรุปได้ว่า แบ่งเป็น 3 หมวด หมวดละ 4 ประเภท รวมเป็นกรรม 12 ซึ่งแบ่งเป็น หมวดที่ 1 แบ่งตามระยะเวลาการให้ผล 4 อย่าง ได้แก่ กรรมให้ผลในชาติปัจจุบัน, กรรมให้ชาติที่สอง,กรรมให้ผลในชาติที่สามเป็นต้นไป, กรรมที่ไม่ให้ผล หมวดที่ 2 กรรมแบ่งตามลำดับก่อนหลัง 4 อย่างคือ กรรมหนัก, กรรมเคยชิน, กรรมจวนเจียน, กรรมสักว่าทำ หมวดที่ 3 กรรมแบ่งตามการทำหน้าที่ของกรรม 4 อย่างคือ กรรมนำเกิด, กรรมสนับสนุน, กรรมเบียดเบียน

กรรมลำดับชั้นรองจาก วิสุทธิมรรค และ อรรถกถา ยังมีหนังสือวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ อีก เช่น หนังสือ กัมมจตุกกะ, กรรมที่ปณี ซึ่ง กรรมจำแนกได้เป็น 12 ชนิดเหมือนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่เพิ่มเรื่องภพภูมิของการทำกรรม อีกหนึ่งหมวดสี่ข้อ ซึ่งหมายถึง ภูมิของผู้ที่กระทำกรรม ใน 31 ภพภูมิ ซึ่งเมื่อรวมแล้วก็จะเป็กรรม 16 ชนิด ใน 4 หมวด หมวดละ 4 ประเภท ได้แก่ (1) กรรมแบ่งตามระยะเวลาการ

²⁸ อ.จ.ก.อ. (ไทย) 2/34/154.

²⁹ อ.จ.จตุกก.อ. (ไทย) 2/25/607

ให้ผล 4 ประเภท, (2) กรรมแบ่งตามลำดับการให้ผลก่อนหลัง 4 ประเภท, (3) กรรมแบ่งตามหน้าที่ของกรรม 4 ประเภท, และ (4) กรรมแบ่งโดยภูมิแห่งการให้ผลแห่งกรรม 4 คือ อุกุศลกรรม (การทำความชั่วที่นำสู่อบายภูมิ), กามาวจรกุศลกรรม (กรรมที่ทำแล้วนำสู่กุศลภูมิที่มีมนุษย์ 1 และสวรรค์ 6 เป็นต้น), รูปาวจรกุศล (กรรมที่ทำแล้วเป็นเหตุนำสู่รูปพรหม 16 ชั้น), อรูปาวจรกุศล (กรรมที่ทำแล้วเป็นเหตุนำสู่อรูปพรหม 4 ชั้น)

สรุปว่า การศึกษาเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาทำให้ทราบว่า การกระทำทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ที่เจตนาว่าเรามีจิตที่จะคิดฆ่า คิดจะเราทำอย่างไรไว้เราต้องได้รับอย่างนั้น เหมือนคนหว่านพืชชนิดใด ย่อมได้รับผลชนิดนั้นแน่นอน นี่คือกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะควบคุมชีวิตทุกชีวิตอยู่ ทุกคนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ไม่ใช่ภายใต้อำนาจของดวงดาว ไม่ใช่อำนาจพระเจ้า ไม่ใช่อำนาจสิ่งอื่นใด หากแต่เป็นกรรมที่เราสร้างไว้เอง เป็นผู้เสกสรรเรา เพราะฉะนั้น เราจะดีจะชั่ว จะสุข จะเจริญ ก็เพราะกรรมของเราเอง ให้เชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมว่า ทำดีแล้วต้องได้ดี ทำชั่วแล้วต้องได้ชั่ว ไม่เร็วก็ช้า และจงสร้างที่พึ่งของตนเองด้วยตนเองอย่ามัวหวังอ่อนน้อมหรือพึ่งคนอื่นอยู่เลย เพราะตนแลเป็นที่พึ่งของตน และศรัทธาในตนเองว่า สามารถจะละความโกรธได้จะได้ไม่ไปทำร้ายเบียดเบียนใคร เราจะต้องไม่ตระหนี่ ต้องช่วยเหลือคนอื่นเมื่อมีโอกาส เราจะต้องมีความอดทน หากมีอะไรมากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กายใจเรา เราจะไม่ปรุงแต่ง ไม่ยึดมั่นถือมั่น รู้จักปล่อยวาง จะได้ไปต้องเป็นทาสของกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ และจิตใจเราจะได้เป็นอิสระจากกิเลส

4. เอกสารอ้างอิง

- บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจนสมุปบาท**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร พรบุญการพิมพ์, 2538
- พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานครมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, 2553
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร บริษัท ธนาเพรส, 2554
- พุทธทาสภิกขุ. **โอสารถัพธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร ธรรมทานมูลนิธิ, 2538
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2546
- สมเด็จพระญาณสังวร (สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก). **อำนาจแห่งกรรม**. กรุงเทพมหานคร ธรรมสภา
- Innnews. ดร.วันชัย มีอปีนจะถูกล้อมจับ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://news.sanook.com/1998066/> [4 มิถุนายน 2559].

วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2564)

Nyanatiloka. **Bhddhist Dictionary Manual of Buddhist Terms and Doctrines**. KandyBuddhist
Publication Society, 1980